

Hüseyn Cavidin "Peyğəmbər" əsəri və Qurani-Kərim

İsgəndər ATILLA, ADPU-nun dosenti, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

H.Cavid Təbrizdə Talibiyə Mədrəsə-sini, Türkiyədə İstanbul Universitetini bitirdikdən sonra Məhəmməd peyğəmbərin həyatı və islam tarixi ilə ardıcıl məşğul olur. Silsələ məqalələr yazıb mətbuatda çap etdirir. İslam tarixinə, islam mədəniyyətinə, adət və ənənələrinə, əxlaqna aid fikirlərini şəirlərində, məqalələrində, "Maral", "Şeyx Sonan", "Peyğəmbər", "Xoyyam" və s. əsərlərində ifadə edir. Əsərlərində bəzi sovet yazıçısı və tarixçisi kimi islam tarixini təhrif etmir, tarixi şəxsiyyətlərə sünəti rənglər vurmur. Tarixi hadisələri bədiiləşdirməkdə xüsusi bacarıq və istedad nümayiş etdirir. "Şeyx Sonan", "Peyğəmbər" və "Xoyyam" pyesləri ilə mənəm klassik tarixi dramaları gözəl və parlaq nümunələrinə yaramır. Məşhurlərdə dramaturqun islam əxlağı, islamda tolerantlıq və multikultural dəyərlər və s. haqqında fikirləri şərh edilir. Əsas diqqət Şeyx Sonan və Məhəmməd peyğəmbər obrazlarının təhlilinə yetirilir.

H.Cavid Naxçıvanda mollaxanəni, Təbrizdə Talibiyə mədrəsəsinə və Türkiyədə İstanbul Universitetini bitirdikdən sonra islam tarixi və Məhəmməd peyğəmbərin həyatı və yarıddığı ilə ardıcıl məşğul olur. 1910-cu ildə silsilə məqalələr yazıb mətbuatda çap etdirir. Bliklirini dərinləşdirmək üçün Qurani-Kərimlə, Axund Yusif Təhəzibinin ikicildlik "Tarixi-islamiyəti" kitabı, başqa islamşünas və tarixçilərin əsərləri ilə tanış olur. Sovet hakimiyyətinin ilk illərində "Peyğəmbər" monum tarixi dramasını yazıb çap etdirir. İslam tarixinə, mədəniyyətinə və peyğəmbərinə aid fikirlərini şəirlərində, "Şeyx Sonan", "Peyğəmbər", "Xoyyam" və s. tarixi dramalarında ifadə edir. Onun tarixi əsərlərində tarixilik baxımdan zərgər dəqiqliyi vardır. Tarixi hadisələri bədiiləşdirməkdə xüsusi istedad nümayiş etdirir.

Monim araşdırmalarına görə, Hüseyn Cavid "Peyğəmbər" monum tarixi draması üzərində əzi on-on iki il düşüncə və axtarışlar aparmışdır. Məhəmməd peyğəmbərlik 40 yaşında verilməmişdir, Cavidə öz əsərini 40 yaşında yazmışdır. Görürük, bu da təsadüfi və səbəbsiz deyildir...

Turan Cavid bir gün mənə dedi: "Bizim evdə üç Quran olmuşdu."

Mən ondan soruşdum: "Atanız "Peyğəmbər" əsərini yazarkən Quranların hansı nüsxəsindən istifadə etmişdir?" O dedi: "Demək qətiyyətlə..."

Fikrimcə, H.Cavid kimi ciddi və qüdrətli bir sənətkar pəyə üzərində çalışarkən Qurani-Kərimdən faydalanmaya bilməzdi. bu, heç mümkün də deyildir. O, əsəri yazarkən Qurani-Kərim kimi mühtəbar və etibarlı mənbədən və başqa tarixi qaynaqlardan geniş və yarıddığı istifadə etmişdir. "Peyğəmbər" pyesinin tarixi, bədiiləşdirmə və fəlsəfi baxımdan mükməlləm

alınmasında bunun böyük əhəmiyyəti olmuşdur.

Sovetin qılıncının dala da, qabağı da kəsmədiyi bir zamanda hər sənətkarın işi deyildi belə bir "panislamist" əsər yazsın. Amma H.Cavid qorxmadan, çəkinmədən yazdı. Əyləzmasını sənətdə gizlətmədi. Əsəri öncə hissə-hissə məcmuələrdə, sonra kitab şəklində çap etdirdi. Öz qüdrətli qələmi və əsərlə Allahsız bölvək cəmiyyətinə təşviş saldı. Bir çoxları kimi bölvək təbliğatı və siyasətinə uyub tariximizə, milli mədəniyyətimizə, istiqlalımıza, dinimizə arxa çevirmədi. Qəddar bir rejimin hakimi olduğu bir zamanda islam dini, islam dəyərləri, islam əxlağı, islam fəlsəfəsi ilə bağlı bəşəri problemləri XX əsr ədəbiyyatımıza gətirdi.

"Peyğəmbər" əsəri 4 hissədən ibarətdir: "Bisət", "Dəvət", "Hicrat" və "Nüsrət". Bu, həm Məhəmməd peyğəmbərin həyatı və fəaliyyətinin, həm də islam tarixinin mühüm mərhələlərini. Pyesdə həmin mərhələlər tarixi baxımdan özünün tam və dolğun bədiiləşdirmədir. "Bisət" hissəsində Mələk (Cəbrail) göydən nazil olur və Peyğəmbərə müjdə gətirir. Həmin müjdələrdən biri budur: ya Məhəmməd, son artıq Allahın elçisiyən, peyğəmbərsən, insanlar islama dəvət etmisən. Peyğəmbər öncə xəbərdən rahatsızdır, lakin kim olduğunu yəqin etdikdən sonra Allahı və kainatı dərk etməyi fikrinə düşür. Allahı ona belə təqdim edir:

Onu dərk etməyə gəlsən... Ancaq Ver içindən gələn sədəyə qulaq. Dirlə həp kainatı, seyr eylə, Har günəş Ondan istə bir şələ... Har ufaq zərrə, hər kiçik yarpaq Sənə söyləyər rəmzi pak parlaq. Dramaturq bu monoloqu üzərində işlərkən Qurani-Kərimdə Allahın varlığını sübut edən dəlillərini yer aldığı əşşəddəki surlərdən istifadə etmişdir: "Yunus", "Əz-Zəmə", "Təha", "Əl-Muminin", "Əz-Zəmə" və s. Mələk insanların islama dəvət etməyi insar edir, Peyğəmbər tərəddüd edərək, bu işdə aciz olduğunu bildirdi. Bu məqamda ona Allahdan vəhy gəlir. Qurani-Kərimin "Al-İmran" surasının müvafiq 58 və 85-ci ayələrində oxuyuruq: "[Ya Məhəmməd!] Bunlar ayələrdən və hikmətdə dolu olan zikrdən – Qurandır ki, [Cəbrail vasitəsilə] sənə söyləyir." "Kim islamdan başqa bir din ardınca gedərsə, [o din] heç vacbə ondan qəbul olunmaz və o şəxs axirətdə zərər çəkənlərdən olar!"

Peyğəmbər Allahə qoşmaq, Onunla birləşmək istərkən, Mələk bunun mümkün olduğunu söyləyir. Ancaq onun qarşısında şərt qoyur: haqq yolu tutmalısən, atalardan qalma nə varsa unutmalısən, xurafatı yıxmalısən; bütləri qırmalı, yolunu azañları haqqa çağırmalısən; nəhayət, parlayıb yüksəlməli, yalnız bundan sonra vücdü-mütləqə (Allaha) qovuşmalısən. Peyğəmbər şərtin ağırlığını və çətinliyini dərk edir, Mələyə yaşadığı mühtəbə baş verən haşşıqlıqlardan, bir yığın caninin xalqa başçı olandır, öldürünən haşkı, ölənə haşşıq qəbul edilmişdən şükayət-olur. Mələk-onu məyus olandır çökindir və yol göstərir.

Peyğəmbər Bən bir kimsə dinləməz əfsus. Mələk Tənri fərmandır bu, get söylə! Göylə işarələ) (Söylə ancaq onun lisanlə. Peyğəmbər Hənk möcüzə? Bən ki, pak aciz Bir qulum kimsəsiz, müdafiəsiz. Mələk (altın qablı bir kitab verir) Səçmə, həp səçmə başqa möcüzələr. Şu kitab istə ən böyük rəhbər!.. Mələk Qurani ona verir və çəkilir.

Xuyarıda sitat gətirdiyimiz dialoqlarda ifadə edilmiş fikirlər göyüzdən düşür. Həmin fikirlər Qurani-Kərimin bir nəçə sərə və ayəsində öz əksini tapmışdır. Məhəmməd əşşəddə gərəkdən anadan və atadan yetim qalmış, emisi Əbu Talibin hi-

mayəsine keçmiş, onun geniş çadırında təlim və tərbiyə almışdır. Məkkədə nazil olmuş "Əz-Zuha" surasının əşşəddəki ayələrinə nəzər salaq.

6. Məgər [Allah] sənə yetim ikən tapıb sığınacaq vermədimi?

7. Sənə şəqin vəziyyətdə tapıb yoldə göstərdimmi? [Sən dini, şəriəti bildiyəyin halda, sənə din, şəriət yoluna salmadımı? Qırx yaşında sənə peyğəmbərlik bəxş ədib Quran vermədimi?!]

8. Sənə yoxsul ikən tapıb dövləti etmədimi?

Məquddə səmavi kitabda Qurana aid kifayət qədar ayələr vardır. Həmin ayələr ayrı-ayrı surlərdə verilmişdir. "İbrahim", "Ən-Nəhl", "Əl-İsra", "Təha", "Əl-Muminun" və s. surləri buna misəl gəstərmək olar. "İbrahim" surasından bir ayəyə nəzər yetirik.

[Ya Məhəmməd!] Bu Quran ələ bir kitabdır ki, onu sənə insanları Əz-Rəbbinin izni ilə zülmətdən nura [kafirdən imanə], həm də yeməmə güvvət sahibinə və hər cür tərifi, şükürə layiq olan Allahın yoluna [islam dininə] çıxarmaq üçün nazil etmişik.

"Peyğəmbər" pyesində dramaturq [ya məsələsindən bəhs edərək] Qurana istinad edir. Peyğəmbər orabları islama dəvət etmək üçün təbliğat aparır, onlarda Allahə və dino inam və iman yaratmaq çalışır. Müşriklər onun sözlərinə qulaq asmıy, ayələri təkzib edərək Peyğəmbərə vəhy gəlir. "Əl-Ənam" surasının 50-ci ayəsində oxuyuruq: "Sən onlara de ki, "Mən yalnız özümə gələn vəhyə tabe oluram. Bunlarla bəlo, bütləprəstlirən bir qismində gətildikə bütlərlə inən azalı, islama arı. Bəla bütləprəst ərbərdən bir Tolpaldır. O, bir qəvədən hər çəpit bitir. Bütlərdən qız əvəzinə oğul istəyir, lakin qarısı hər il dünyaya qız gətirir. Peyğəmbər, böyük bir siyasətçi olaraq, ərəb toplu-umunda mövcud olan vəziyyətdən istifadə edərək, adamları islama dəvət etməkdə daha da fəallıq. Ancaq məsələnin düşündüyündən daha çətin və daha mürəkkəb olduğunu anladıqda ümidizliyə qapılır və bütləprəstlərə müraciət edir:

Vətəndaşlar! Yetər, sapınqlıq, yetər! Yalıncaı kahinlər sizə məhə edər. Əcdadınız doğru yoldan sapmışlar. Düşdün, tuxtadın bütə yapıb tapmışlar... O monasız yolu həp unutmalı, Unutmalı, haqq yolunu tutmalı.

Müşriklər onun sözlərinə gültür, istəşə edir, özünü lağa qoyurlar. Etitəzələr, tonələr, tonqıldır, hədədlər, təbiiədir ki, Peyğəmbəri çox məyus edir və kördəndirir. Bu məqamda ona Allahdan vəhy gəlir. "Əl-Nəhl" surasından iki ayəyə nəzər salaq.

125. [Ya Məhəmməd!] İnsanları hikmətlə [Quranla, tutarı dəlillərlə], gözəllə öyüd-nəsihat [mətu] ilə Rəbbinin yoluna [islama] dəvət et...

127. [Ya Məhəmməd!] Allah yolunda olan bütünü əzəb-əziyyətlə səbr et. Sənə səbr etməyin yalnız Allahın kəməyilədir. [Dəvətinə qəbul etmədiklərinə, iman gətirmədiklərinə görə] müşriklərdən ötrü kərdənlənə və [sənə öldürməq məqsədilə] qırdıqları hiylələrə görə də üroyini qısma. Kafirlər yer-yerudu bəlli olmayan, gözəgörməyən, Tənri uğrunda mübarizə apararaq, döyüşən Peyğəmbəri dəşə bəsərkən, məsxərəyə qoyarkən Allahdan başqa bir vəhy gəlir: "Ya Məhəmməd! Səndən əvvəl gəlmiş vəhyə bəhərdə bəlo istəşə təmizləyir, məyus olma. Hər bir kəsin omolınə nəzarət edən [onun bütün əməllərini bilən] Allahımı [ibadət olunmağa layiqdir, yoxsa bütlər?! Heç Allaha də şərik qoşmaq olarmı?!]

"Peyğəmbər" pyesində Lat və Üzza adlarına bir nəçə yerde təsadüf olunur. Ancaq Lat ilə Lutu qarışq salmaq olmaz. Lut peyğəmbərdir. "Qurani-Kərim" in "Əl-Ənam" surasının 86-cı ayəsində deyilir: "Biz həminçin İsmaili, Ölyəssi, Yunusu və Lutü hiyayətə [peyğəmbərliyə] qovşdurdıq..."

Məkkədə Altun bütdən başqa iki böyük büt olmuşdur. Bütləprəstlər onları "Lat" və "Üzza" adlandırmışlar. Pyesdə səhəb məhəz bu bütlərdən gedir. Tarixdə "Lut" adlı bir tayfa olmuşdur. Qurani-Kərimdə verilən məlumata görə, Allah Lutü yer üzərinə özünə ən elçisi kimi göndərir. Lakin o, burada insanları ona qədr etmədiyi həyəsizliyi edir, kişilər arasında cinsi əlaqə yarıdır. həddindən ziyadə nə-təmiz işlər görür. Allah buna görə Lutü və onun tayfasını cəzalandırdı. Qurani-Kərimdə bu haqda deyilir: "İbrahim peyğəmbər, qonaqlar] əllərini yeməyə uzandıqlarını gördükdə onları bu hərəkəti xoşuna gəlmədi və qorxuya düşdü. Onlar dedilər: "Qorxa, [biz Allahın mələkləriyik], biz Lutü tayfasına [onu məhəv etmək üçün] göndərdikmişik!"

Pyesdə Lat və Üzzanın adı Nəim və Rəisonin monoloqlarında çəkilir. Bütləprəst Nəim Kəbəni Peyğəmbərə göstərərək deyir:

Yəhu utan bir Kəbədən, Kəbəddəki tanrılardan. Üç yüz altmış büt var ikən, Bir tanrıya üzməz insən.

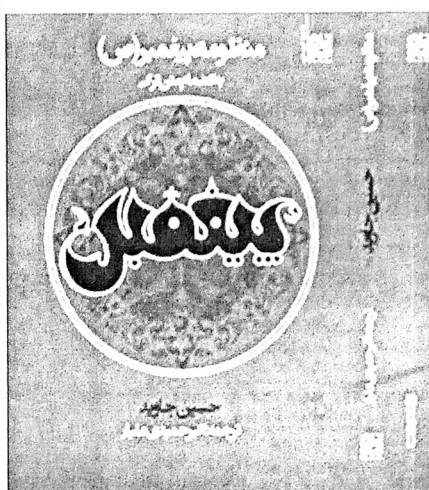
Bu zaman göy gurlayır, bayquşlar soşsalır. Rəisə göyün gurluluşuna və bayquşun ötməsinə işarə vuraraq, baş verən təbii hadisəni çox təhlükəli hesab edir. Düşünür ki, dünyanı tütrədən bu vahiməli səslər yox. Lat və Üzzanın qəzabıdır.

Rəisə Binlər deyil təhlükəsiz! Lətin Üzzanın qəzəbi Dünüyləri tərziyöyür. Üç yüz altmış bütünü arasında on qiyəmtəlis Almun bütdür. Onun Məkkədən oğurlanması bütünü bütləprəstləri ayəşə qaldırır. Baş Kahinin qəzəbi yərə-göyə sığmır: Ah, şu müqdəds yürüdüm. Düşmənlərdə oyuncaqımı. Üç yüz altmış məbədumuz Bir Tanrıdan qorəqəçəmiz.

O. "düşməni" və "bir Tanrı" deyərək Məhəmmədin tərəfdarlarını və onun təkalifliyi uğrunda apardığı mübarizəni nəzərdə tutur.

Dramaturq islam tarixində xüsusi əhəmiyyəti olan citihad və Allahın yolunda vuruşmaq çağırışlarına pyesdə ayrıca diqqət yetirmişdir. O, Allahın bu haqda hökmlərini nəzmə çəkərək Qurani "On-Nisa" surasının 84-cü ayəsində istinad etmişdir: "[Ya Məhəmməd!] Allah yolunda vuruş [cihad et]! Sən yalnız özünə cavabdehəsen, lakin mənəmlərini də [cihadla] təşviq et! Bəlkə Allah [sizin] kafirlərin qəzabından saxlamış olsun. Allahın qəzəbi [qəhri] də, əzabı da çox şiddətliədir!"

Hüseyn Cavidin "Peyğəmbər" əsəri və Qurani-Kərim

(Əvvəli 4-cü səhifədə)

Peyğəmbər ərəb toplumunda mövqeyini möhkəmlətmək, islamı qoruyub saxlamaq və gücləndirmək, gələcəkdə Məkkəyə böyük bir ordu komandanı kimi qayıtmaq məqsədilə oradan Mədinəyə köç etməyə məcbur olur. Dramaturq pyesdə həm bu tarixi hadisələrə, həm də Xəndək, Ühüd, Ühüd-Bədr müharibələrinə geniş yer vermişdir. Baş rəis Əbu Süfyan və Rəisə başda olmaqla, Peyğəmbərin Mədinəyə köçü müşrüklər arasında böyük narahatçılığa və təşvişə səbəb olur. Aşağıdakı monoloq bu cəhətdən də səciyyəvidir.

İkinci xidmətçi

*Ya, səbəbsiz deyil əvət, bu səfər,
Bir düşün, qaç yıl oldu Peyğəmbər
Gündə bir hər b için qiyam ediyor,
Gündə bir başqa macərə güdüyor.*

*Qurtulub qaçdı Məkkədən, o zaman
Ona bir çoqları etdilər iman.
Oldu yardımçı həp mədinəlilər,
Bütün ətrafa şindi hökm eylər.*

Bu monoloq başdan-başa islam tarixi və onun pyesdə bədii ifadəsidir. Məkkədən Mədinəyə hicrət edən Peyğəmbər, obrazın diliylə desək, gündə bir hər b edir.

Qurani-Kərimin "Ali-İmran" surəsinin 140-cı ayəsində oxuyuruq: "Əgər siz [Ühüd müharibəsində] yara aldınızsa, o biri [kafir] dəstə də [Bədr müharibəsində] o cür yara aldı. Biz bu günləri [bu hadisələri] insanlar arasında növbə ilə dəyişdirdik ki, Allah iman gətirən şəxsləri [başqalarından] ayırd etsin və içərinizdən şəhidlər [şahidlər] seçsin. Allah zülmkarları sevməz!"

Quranda Əbu Süfyan haqqında belə yazılır: "O kəslər ki, xalq onlara: "Camaat [Əbu Süfyan və tərəfdarları] sizə qarşı [qüvvə] toplamışdır, onlardan qorxun!" – dedikdə, [bu söz] onların imanını daha da artırdı və onlar: "Allah bizə bəs edər. O nə gözəl vəkildir! [- deyər cavab verdilər."

Bu ayədə söhbət Peyğəmbərin tərəfdarları ilə Əbu Süfyanın tərəfdarları arasında olan mübahisədən və münacişədən gedir. Allah Peyğəmbərin tərəfdarlarının imanını artırır, savaşda onlara kömək edir və ədalətli vəkil olduğunu sübuta yetirir.

Hüseyn Cavidin tarixi dramalarında tarixilik baxımından zərgər dəqiqliyi vardır. Tarixi olayları bədiiləşdirməkdə onun tayibərəbəri yoxdur. Tarixi hadisə və şəxsiyyətlərə ciddi və düzgün yanaşmaq dramaturqun yaradıcılıq üslubu və metodunun ana xəttini təşkil edir. Sənət və yaradıcılıq məsələlərində bu uğura nail olmaq hər sənətkara nəsisib olmur, pyesdə ulu Tanrının ona verdiyi fitri istedadın parlaq bədii nəticəsi kimi görünür.

Əlaqə tel.: (+99451) 877 46 69